

УДК 343.123.12:343.147:343.6

П. Є. Антонюк, кандидат юридичних наук,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТОМ СМЕРТІ ЛЮДИНИ

Розглянуто нормативний та методичний аспекти окремих питань взаємодії учасників огляду місця події за фактом смерті людини. Проведено аналіз нормативно визначеного розподілу повноважень між суб'єктами цієї процесуальної дії, обґрунтовано хибність існуючої слідчої практики збирання доказової інформації під час огляду трупа та пов'язаних з цим питань взаємодії.

Ключові слова: взаємодія, огляд трупа, огляд місця події, спеціаліст, інспектор-криміналіст, спеціальні знання.

Рассмотрены нормативный и методический аспекты отдельных вопросов взаимодействия участников осмотра места происшествия по факту смерти человека. Проведен анализ нормативно определенного распределения полномочий между субъектами этого процессуального действия, обоснована ошибочность существующей следственной практики сбора доказательственной информации при осмотре трупа и связанных с этим вопросом взаимодействия.

Ключевые слова: взаимодействие, осмотр трупа, осмотр места происшествия, специалист, инспектор-криминалист, специальные знания.

The article deals with separate issues of interaction of the normative and methodological nature between the participants who reviews the place of the event on the fact of human death. The analysis of the normatively defined division of powers between the subjects of this procedural action is carried out. On the basis of the analysis, the falsehood of the existing investigative practice in gathering evidence in the inspection of the corpse and related interoperability issues is substantiated.

Key words: interaction, examination of a corpse, inspection of the scene, specialist, forensic inspector, special knowledge.

Процес розслідування злочинів — завжди складний тривалий процес, у якому задіяно багато суб'єктів з відповідними повноваженнями. Здійснюючи свої повноваження на кожному етапі встановлення істини, ці суб'єкти вступають у вимушені або свідомі відносини між собою, тобто взаємодіють.

Залежно від форми взаємодії під час розслідування злочинів та її результатів прийнято виокремлювати процесуальну та непроцесуальну взаємодію, а залежно від рівня взаємовідносин виокремлюють взаємодію структурних одиниць у межах одного правоохоронного органу, взаємодію органів і підрозділів правоохоронно-

го відомства з іншими органами та підрозділами, представниками громадськості тощо [1, с. 280—281].

Питання взаємодії суб'єктів у процесі виявлення та розслідування злочинів і запобігання їм були предметом наукового дослідження Р. С. Белкіна, Б. А. Вікторова, А. Ф. Волобуєва, І. Ф. Герасимова, І. М. Гуткіна, О. Ф. Долженкова, В. П. Дробота, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. П. Козаченка, В. П. Корж А. Г. Лекаря, Є. В. Лизогубенка, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, В. М. Малюги, Д. Й. Никифорчука, І. В. Озерського, М. А. Погорецького, О. М. Порубова, М. В. Салтевського, М. О. Селіванова, І. В. Сервецького, І. М. Сорокотягіна, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та багатьох інших.

Метою цієї статті є узагальнення та аналіз нормативного та методичного аспектів окремих питань взаємодії учасників огляду місця події за фактом смерті людини.

Зрозуміло, що ефективність процесуальної форми взаємодії безпосередньо залежить від правового регулювання цієї діяльності, наявності чітко визначеного алгоритму дій для всіх суб'єктів, включених до процесу розслідування злочинів. При цьому саме нормативне розмежування функцій, компетенції та повноважень між суб'єктами-учасниками процесуальної діяльності дає змогу уникнути конфліктних ситуацій та їх впливу на ефективність процесу розслідування злочинів, забезпечити отримання результатів цієї діяльності без порушення визначених засад кримінального процесу. Особливої важливості дотримання зазначеної вимоги набуває під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на пошук, виявлення та збирання доказів, зокрема під час проведення огляду місця події за фактом смерті людини.

Процесуальний порядок огляду трупа визначено в ст. 238 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), а саме [2]:

- «огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта» (законодавець визначає кваліфікацію спеціаліста, якого обов'язково залучають для надання технічної допомоги слідчому під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії);

- «огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з дотриманням правил цього Кодексу про огляд житла чи іншого володіння особи» (законодавець відокремлює труп як об'єкт огляду від місця події й наголошує на важливості та невідкладності проведення цієї слідчої (розшукової) дії, дозволяючи проводити її до внесення відомостей в Єдиний реєстр судових розслідувань (частина третя ст. 214 КПК України);

- «після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті» (законодавець визначає подальший «процесуальний статус» трупа — об'єкта експертного дослідження);

- «труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті».

Важливим в аспекті аналізу взаємодії є те, що судово-медичний експерт або лікар, яких залучають до проведення огляду трупа згідно зі ст. 238 КПК України, беруть участь у кримінальному провадженні як спеціалісти, яких наділено процесуальними правами, обов'язками та повноваженнями відповідно до ст. 71—72 КПК України.

На міжвідомчому рівні порядок залучення працівників закладів Міністерства охорони здоров'я до діяльності правоохоронних органів за фактом смерті людини регламентується спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 р. № 807/1193/279 «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини» (далі — Порядок) [3].

Зміст зазначеного Порядку потребує окремого аналізу, який виходить за межі кола питань взаємодії, тому доцільно обмежитися лише оглядом тих положень, які стосуються безпосереднього предмета розгляду.

У п. 2 р. II Порядку зазначено, що «у випадках повідомлення органів та підрозділів Національної поліції про смерть людини за наявності ознак насильницької смерті або підозри на таку до приїзду працівників поліції на місце події працівникам закладів охорони здоров'я забороняється порушувати обстановку за місцезнаходженням трупа, переміщати його, дозволяти такі дії присутнім на місці події особам, у тому числі родичам померлих, видавати лікарське свідоцтво про смерть... або фельдшерську довідку про смерть...».

У п. 1 р. III Порядку визначено, що «огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта».

Згідно з п. 2 р. IV Порядку «у разі надходження повідомлення про факт насильницької смерті людини чи підозри на таку або встановлення таких фактів під час огляду трупа (частини трупа) людини, що померла раптово або при нез'ясованих обставинах, а також трупа невстановленої особи на місце події виїжджають слідчо-оперативна група, працівники Експертної служби МВС та судово-медичний експерт або лікар, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта, та за необхідності інші спеціалісти».

«Про факт насильницької смерті людини невідкладно повідомляється прокурор. У таких випадках слідчий, прокурор проводять огляд місця події та трупа в порядку, передбаченому статтями 237, 238 Кримінального процесуального кодексу України, з обов'язковим застосуванням фотозйомки (за необхідності — відеозйомки) і складанням схеми (плану, креслення) оглянутого місця» (п. 3 р. III Порядку).

Як свідчить наведений докладний текст Порядку, у ньому немає положень щодо розмежування компетенції працівників безпосередньо під час вчинення практичних дій, спрямованих на проведення огляду трупа, а саме: вилучення слідів кримінального правопорушення із самого трупа (частин трупа).

На відомчому рівні питання взаємодії працівників Міністерства внутрішніх справ врегульовано наказами МВС України:

– від 07.07.2017 р. № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» (далі — Інструкція № 575) [4];

– від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» (далі — Інструкція № 1339) [5].

В Інструкції № 575 визначено повноваження інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста) на місці події після надходження до органу, підрозділу поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення (р. II). Зокрема, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст) на місці події:

«1) надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок;

2) з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей;

3) виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення;

4) проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертає увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення;

5) відповідає за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених про це даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього».

Під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи (р. IX) інспектор-криміналіст (технік-криміналіст):

«1) під час огляду місця події за дорученням слідчого проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, виготовляє відбитки та зліпки наявних слідів, за необхідності складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця події чи окремих речей;

2) під час фіксації слідчим виявленої слідової інформації в протоколі огляду місця події надає допомогу щодо опису специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, способи виявлення та фіксації);

3) за дорученням слідчого виготовляє фототаблицю огляду місця події, стенограму, аудіо-, відеозапис процесуальної дії, схеми, зліпки, здійснює упакування носіїв комп'ютерної інформації та інших об'єктів та матеріалів, які долучаються як додатки до протоколу огляду місця події».

В Інструкції № 1339 повноваження спеціалістів (інспекторів-криміналістів), залучених до проведення огляду місця події, викладено так (р. IV):

– «дії спеціалістів, які безпосередньо пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням слідів і речових доказів, здійснюються відповідно до тактики огляду місця події та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень»;

– «перед переміщенням об'єкта (з метою огляду та виявлення слідової інформації) спеціалістом здійснюється його вузлова фотозйомка»;

– «під час проведення пошуку та виявлення слідів спеціалісти застосовують наявні технічні засоби та використовують насамперед неруйнівні методи їх виявлення, а в разі недосягнення позитивного результату — руйнівні методи виявлення слідової інформації»;

– «перед використанням руйнівних методів пошуку слідів спеціалісти повинні отримати від слідчого згоду на їх застосування та визначитися з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах»;

– «про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації спеціалісти інформують слідчого. Під час огляду здійснюються фотографування та вилучення виявлених об'єктів, фіксуються методи їх виявлення із зазначенням про це у протоколі ОМП»;

– «під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі спеціалісти надають допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення)»;

– «за можливості сліди вилучаються разом з об'єктами-слідоносіями. У разі неможливості вилучення слідової інформації з об'єктом-слідоносієм спеціалістом здійснюється їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовлення копій (відбитків та зліпків) цих слідів. Уся слідова інформація, об'єкти-слідоносії та інші предмети упаковуються за допомогою спеціаліста згідно з установленими вимогами та передаються слідчому, який здійснює огляд».

Зазначена редакція документа, на наш погляд, має характер методичних рекомендацій, що не зовсім відповідає природі нормативного акта, тому що не встановлює чітких повноважень інспекторів-криміналістів при роботі з певними видами доказової інформації.

Отже, проведений аналіз нормативних актів дає змогу констатувати, що законодавець:

– чітко відмежовує труп людини як об'єкт огляду від інших об'єктів огляду, у тому числі й місця події;

– визначає лише одного обов'язкового спеціаліста як носія спеціальних знань для проведення огляду трупа — фахівця в галузі медицини (судово-медичний експерт або лікар);

– чітко вказує на подальший «процесуальний статус» трупа, огляд якого проводять — об'єкт експертного дослідження;

– не встановлює чітких повноважень працівників правоохоронних органів та працівників закладів Міністерства охорони здоров'я щодо роботи з будь-якою доказовою інформацією.

Нормативна невизначеність окремих питань взаємодії суб'єктів під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події за фактом смерті людини та огляду трупа, поєднана із сучасними проблемами техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування призводять до методичних помилок слідчих під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій, що може мати негативний вплив на подальший процес розслідування [6, с. 16—18]. Йдеться насамперед про доручення слідчого інспектору-криміналісту (техніку-криміналісту) щодо вилучення слідової інформації із самого трупа під час проведення огляду нігтьових пластин або їх частин, волосся, зразків вмісту ротової порожнини, змивів з долонних поверхонь рук тощо. Аргументуються подібні доручення положеннями зазначених вище відомчих наказів, процесуальним статусом слідчого як суб'єкта розслідування та спеціаліста як учасника кримінального процесу.

Така практика, на наш погляд, є хибною, методично неправильною й такою, що призводить до незворотних наслідків. Слідчий та інші суб'єкти взаємодії під час огляду трупа та місця події за фактом смерті людини мають розуміти, що:

– будь-які законні маніпуляції з трупом (частинами трупа), у тому числі й відокремлення від нього будь-яких об'єктів матеріального світу у вигляді зразків, зми-

вів, проб тощо може проводити лише носій спеціальних (медичних) знань — судово-медичний експерт або лікар, яких в обов'язковому порядку залучають для проведення цих слідчих (розшукових) дій;

– відокремлення від трупа будь-яких об'єктів матеріального світу у вигляді зразків, змивів, проб тощо є руйнівними методами стосовно трупа як об'єкта подальшого експертного дослідження, тому що незворотно змінює його властивості та ознаки;

– ураховуючи значущість усіх без винятку проявів біологічного організму для встановлення причин смерті — основного завдання судово-медичної експертизи трупа, проводити відбір будь-яких зразків, проб, змивів з трупа доречно лише після проведення такої експертизи з обов'язковим залученням спеціаліста в галузі медицини.

Правильній організації взаємодії всіх учасників огляду місця події за фактом смерті людини, на наш погляд, має сприяти не лише усвідомлення всіма суб'єктами методичних засад використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні, але й чітке правове регулювання компетенції, повноважень та порядку їх реалізації всіма учасниками відповідних слідчих (розшукових) дій.

Список використаної літератури

1. *Криміналістика* : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]. — Харків : Право, 2010. — 464 с.
2. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 10 лист. 2017 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. *Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 р. № 807/1193/279 «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17/paran7#n7>.
4. *Наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/page>.
5. *Наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.
6. *Пілюков Ю. О.* Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України / Ю. О. Пілюков // *Криміналістичний вісник*. — 2016. — Вип. № 2 (26). — С. 13—19.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2018 р.